

İmam Bediüzzaman* ve Tarih Metodu

Ramazan Balcı

Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enst.

Özet

Türklerin tarih yazımına girişi İslâmiyet'e girişlerinden bir hayli zaman sonra olduğu için geleneksel İslâm tarihçiliğini benimsemeleri son derece normaldi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise, ulusal bir kimlik yaratmak en öncelikli amaç olarak görülmüş ve bunu sağlamak için de Alman ve Fransız tarih okullarının tarih tezlerinden yararlanılmıştır. Romantizm ve Alman idealizmi bu tezlerde oldukça etkilidir. Bu makalede Erken Cumhuriyet devri Türk tarih tezinin ileri sürdüğü fikirlere karşı, Bediüzzaman'ın eserlerinde işlenen fikirler ele alınmakta ve buradan yola çıkılarak Bediüzzaman'a ait bir tarih metodunun var olduğu ileri sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Tarih metodu, Türk tarih tezi, romantizm, Alman idealizmi, Bediüzzaman

Giriş

Türklerin tarih yazımına girişi İslâmiyet'e girişlerinden bir hayli zaman sonra olduğu için geleneksel İslâm tarihçiliğini benimsemeleri son derece normaldi. Müslümanların tarih anlayışını belirleyen ilk kaynak olan Kur'ân-ı Kerîm'de "tarihsel süreklilik ve evrensel bir tarih mefhumu"

* Yazar notu: Bediüzzaman Said Nursî, İmam-ı Rabbânî, İmam-ı Gazalî ve emsali mütefekkirler gibi külliyyatla dâvâ sahibi bir âlimdir. İmam kelimesi, onun İslâm Medeniyetini yeniden yorumlayan bir bakış açısına sahip külliyyatını ifade etmek için kullanılmıştır.

Asya tarihinde Türklerin rolünü inceleyen de Guignes. Türklerin "Tatarlar, Moğollar, Hunlar ve Bulgarlar gibi birçok halkın atası olduğu" fikrini ileri sürmüştür. Bu eser "Türklerin kendi geçmişlerini keşfetme sürecini başlatmıştır."

vardı. Bu yüzden İslâm tarihçiliğinde tarih ilk insanla başlatılmaktaydı. Kur'ân'da herhangi bir kabilenin değil, insanlığın ortak tarihi anlatılmaktaydı. Bu metod Arap tarihçilerden Osmanlı tarih yazarlarına geçti. Söz gelimi klasik dönem Osmanlı tarihçisi Mustafa Cenâbi Efendi'nin eseri Cenâbi Tarihi - El-Hâfilu'l-Vasît ve'l-Eylamü'z-Zâhir El-Muhît - yaratılıştan başlayıp, peygamberler tarihini, İslâm öncesi dünya tarihini, İslâm devletleri tarihini anlattıktan sonra nihâyet Osmanlı tarihine girmiş ve 1587-1588'e kadar geçen olayları anlatmıştır.¹ Osmanlı tarihçiliği kendinden önceki İslâm tarih yazıcılığının bir devamı olmakla birlikte hemen hemen tarihçiliğin her alanında eserler ortaya koymak suretiyle kendine özgü bir "Osmanlı tarih yazıcılığı tarzı" oluşturmuştur.² Tevârih-i Âli Osmanların yarı destanımsı mitolojik üslubundan, Naima'nın Cevdet Paşa'nın nedenselci bilimsel üslubuna kadar tarihî gelişimi başarıyla tamamlamış olan Osmanlı tarihçiliği, türlerinin çeşitliliği ile de dikkat çekmiştir. Ne var ki İslâmiyet'ten önceki Türk tarihi söz konusu olduğunda tarihçiler sadece Oğuzların Kayı boyu ile ilgilenmişlerdir. Bu ilgi 1850'lerden sonra Batılı bazı tarihçilerin bilinçli çalışmaları ile yön değiştirecektir.

Bu konudaki eserlere göz atıldığında ilk olarak Hunlar, Türkler, Moğollar ve Batı Tatarları'nın Genel Tarihi (1756-1758)'ni yazan Joseph de Guignes hatıra gelir. Asya tarihinde Türklerin rolünü inceleyen de Guignes. Türklerin "Tatarlar, Moğollar, Hunlar ve Bulgarlar gibi birçok halkın atası olduğu" fikrini ileri sürmüştür. Bu eser "Türklerin kendi geçmişlerini keşfetme sürecini başlatmıştır."³

İkinci olarak Arthur Lumley Davids'in yazdığı "A Grammer of the Turkish Language" (Türk Dili Grameri, Londra-1832) adlı eser dikkat çekmektedir. Türkçenin yayınlanan ilk sistematik grameridir. Bu eserin gramer bölümleri, Fuat ve Cevdet Paşaların Kavaid-i Osmaniye adlı eserlerine ilham kaynağı olduğu gibi Ali Suavi'nin Paris'te çıkardığı Ulum gazetesinde yayınladığı "Türk" adlı makalesine temel teşkil etmiştir.⁴

Özellikle başarısız Macar Devrimi'nin (1848) bastırılması üzerine Osmanlı Devleti'ne sığınıp Mustafa Celaleddin ismini alan Polonyalı Constantin Borzecki'nin yazdığı ve 1869'da Fransızca basılan "Les Turcs, Anciens et Modernes" (Yeni ve Eski Türkler) adlı eseri burada hatırlamak gerekir.

1. Mustafa GÜLEÇ, "Osmanlı-Türk Tarih Yazıcılığı", Tarih Metodu, Anadolu Üniv. Ağustos 2011, s. 168; Ayrıca bakınız: *Künbül - Abbar sırasıyla Peygamberler Tarihi*, İslâm Tarihi, Türk ve Moğol Tarihi ve Osmanlı Tarihi bölümlerini ihtiva etmektedir. Gelibolulu Mustafa Âli (ö.1008/1600)

2. Uğur Kurtaran, *Klasik Dönem Osmanlı Tarih Yazıcılığı* ISHE 2014 Tam metinler s. 260

3. David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)*, (Çeviren Şevket Sedar Türet, Rekin Erdem, Fahri Erdem), Kervan yay., İstanbul, 1979, s. 12.

4. Vecihi Sefa Fuat Hekimoğlu, *İsmail Bey Gaspıralı Ve Türk Birliği İdeali*, History Studies Volume 1/1 2009 s. 298-317

Latin dilinin ve uygarlığının Türk kökenli olduğu iddiasını ortaya atan yazar, Türklerin Avrupalı ulusların mensup olduğuna inanılan Ari soyundan geldiğini ileri sürmüştür. Etrüsklerin köken itibarıyla Türklere dayandığı ve İtalya'yı uygarlaştırılanların Türkler olduğu, Çin ve İran kültürünü Avrupa'ya taşıdıkları iddiaları sonraki süreçte devam ettirilecektir. Bu iddia daha sonra, erken dönem Cumhuriyet teorisyenlerine “dili belli bir sınıflandırmaya girmeyen tüm halkların Türk kökenli olduklarını ileri sürmeye” cesaretlendirecektir. Mustafa Celaleddin aynı zamanda Latince ile Türk dili arasında bir akrabalık kurmaya çalışmış. Bu çaba 1930'lu yıllarda, bütün insan dillerinin “düşsel bir proto-Türk dilinin türevleri olduğu” fikrine dayanan Güneş-Dil teorisine ulaşmıştır.⁵

Bu sürece katkı sağlayan diğer bir isim, Fransız Leon Cahun (1841-1900)'dur. 1873 yılında Paris'te düzenlenen Birinci Oryantalistler Kongresi'nde Cahun, “kıyılarında prehistorik bir Türk halkının yaşadığı, eskiden var olmuş bir Orta Asya denizi varsayımını ortaya atmıştır.” Cahun da çok geniş bir sahaya yayılmış bir Türk dilleri topluluğundan bahsedecek ve bu konu, daha sonra Türkiye'de resmi tarih yazımının temel ilgi alanlarından birini teşkil edecektir.⁶

Leon Cahun'un asıl tezini 1896'da yayınlanan Asya Tarihine Giriş isimli eserinde ileri sürecektir: “Türkler İslâm'ı benimsedikten sonra, kendi gerçek ruhlarına yabancılaşmışlar ve bütün enerjilerini yabancı yöneticilerin hizmetinde tüketmiştir. Cahun'a göre, ‘Türklerin yıldızı’ İslâmiyet'i benimsedikten sonra ‘sönüştür’.⁷

Cahun'un tezleri Türk Tarihi isimli kitabıyla Necip Asım [Yazıksız] sayesinde Kemalist tarih yazımını etkileme fırsatı bulacaktır.

Bu eserlerin de etkisi ile 1876 yılında Tarih-i Alem isimli tarih kitabını yayımlayan Harp okulları komutanı Süleyman Paşa, Türk tarihinin İlkçağ kısmına oldukça geniş bir yer ayırmıştır. Bu ilgi Ahmed Vefik Paşa (1823-1891)'dan son vakanüvist Abdurrahman Şeref Efendiye kadar bir dizi kitapta görülecektir.⁸ İslâmiyet öncesi Türklerin Tarih yazımında yer alış sürecine bir parça işaret ettikten sonra İmam Bediüzzaman'ın

5. Copeaux, Etienne, *Tarih Ders Kitaplarında (1931 - 1993) Türk Tarih Tezinden Türk - İslâm Sentezine*, (çev. A. Berktaş), İletişim Yay., İstanbul 2006, s. 32

6. Copeaux, s. 33-34

7. Türk Tarih Tezi'nin belirlenmesi ve Türk milliyetçiliğinin gelişimi aşamasında rol oynayan diğer batılı yazarlar Arminius Vambery, Wilhelm Radloff, Vasili Barthold, Eugène Pittard sayılmalıdır. Özellikle Eugène Pittard, Türk Tarih Tezi'nde aşırı ırkçı öğelerin yer almasında en çok ilham alınan kişilerden biri olmuştur. Pittard'ın özelliği Mustafa Kemal ile kurduğu yakın ilişkiden kaynaklanır. Afet İnan'ın tezi danışmanlığını yapan Pittard, II. Türk Tarih Kongresi'nin de fahri başkanlığını yapmıştır. 22 Mart 1937 tarihinden itibaren Ankara Halkevi'nde üniversite öğrencilerine yönelik “Beyaz Irkların ve Medeniyetin Tarihi” başlıklı altı konferans vermiştir. Mustafa Kemal, Pittard'ın 1928 - 1938 yılları arasında Ankara'da yaptığı birçok konuşmaya dinleyici olarak iştirak etmiştir. (PITTARD, Eugène, “Beyaz Irkların ve Medeniyetin İlk Tarihi”, Ülkü Halkevleri Dergisi, C. 11, S. 64, Haziran 1938, s. 371 - 380). bkz. Şefik Taylan Akman / *Türk Tarih Tezi Bağlamında Erken Cumhuriyet Dönemi Resmi Tarih Yazımının İdeolojik ve Politik Karakteri* / Hacettepe Hukuk Fak. Derg., 1(1) 2011, 80-109

8. Ahmed Vefik Paşa Fransız tarzında Fezleke-i Tarih-i Osmani'yi A. Şeref, orta dereceli okullar için iki ciltlik Tarih-i Devlet-i Osmaniye kitabını hazırladılar. Bkz M. Halil Yinanç, *Tanzimat* I, s. 21. vd.

Latin dilinin ve uygarlığının Türk kökenli olduğu iddiasını ortaya atan yazar, Türklerin Avrupalı ulusların mensup olduğuna inanılan Ari soyundan geldiğini ileri sürmüştür.

Ulusunu doğal bir unsur olarak değerlendirerek tarihin ana teması haline getiren Romantik akımın "tarih anlayışı, sistematik temellere dayanmaktan çok, tarihe yöneltilmiş bir estetik coşkunun ifadesiydi. Bu yaklaşım uzun süreli sistemli bilimsel çalışmalar yapmak yerine -ki böyle çalışmalar ciddi bir emek ve zaman isterdi- resmî tarihin liderlerini yüceltmek ve parlak zaferler icad etmek için en iyi aracı temin edecekti.

tarih tezini ya da tarih tezleri karşısındaki tutumunu anlayabilmek için Cumhuriyetin kuruluş dönemindeki resmî tarih anlayışına tesir eden tarih tezlerine kısaca göz atmak gerekecektir.

A) Türk Tarih Tezinin Oluşumu

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, ulusal bir kimlik yaratmak en öncelikli amaç olarak görülmüştü. Bunu sağlamak için Alman ve Fransız tarih okullarının tarih tezlerinden yararlanılacaktı. Romantik tarih anlayışının "nostaljiden yararlanarak geçmişin yüceltilmesi" ilkesi, İslâmiyet öncesi Türk tarih yazımı için oldukça yararlı görülmekteydi. Ulusal kişiliği bir kavram olarak ilk defa eğitimin bir parçası kılan Alman idealizmi, tarihî doğa yasalarına dayandırmakla birlikte iradenin de önemini vurgulamaktaydı. Romantizm⁹, Alman idealizmi¹⁰ ile mezc edilip, yeni rejimin hayal ettiği insan tipini oluşturmak için kullanılacaktı.

Ulusunu doğal bir unsur olarak değerlendirerek tarihin ana teması haline getiren Romantik akımın "tarih anlayışı, sistematik temellere dayanmaktan çok, tarihe yöneltilmiş bir estetik coşkunun ifadesiydi.¹¹ Bu yaklaşım uzun süreli sistemli bilimsel çalışmalar yapmak yerine -ki böylele çalışmalar ciddi bir emek ve zaman isterdi- resmî tarihin liderlerini yüceltmek ve parlak zaferler icad etmek için en iyi aracı temin edecekti.

Aynı şekilde -son dönem Osmanlı tarihçiliğini de fazlasıyla etkilemiş olan- pozitivist¹² akım Türk tarih tezinin bir esası olacaktı. Teokratik tarih yazımına tamamen zıt olan Pozitivist anlayış Auguste Comte'nin 1839 yılında yayınlanan "Cours de philosophie positive" adlı eseri ilham alınarak geliştirilmişti. Geçmişçi açıklamak ve yorumlamak için, tenkid süzgecinden geçirilmiş birinci elden kaynaklara dayanarak olguya dayalı bilgi toplamak gerekecekti. Yalnız A. Comte göre inceleme alanı bütün

9. Alman yazımında 35 yıl kadar süren Romantik akımın kuramsal temellerini atanlar Friedrich Schlegel (1772-1829) ve August Wilhelm Schlegel (1767-1845) olmuştur. Schlegel kardeşlerin yayımladıkları 'Athenaeum' dergisinde tüm romantik yazarlar yazın ile ilgili görüşlerini dile getirmişlerdir. Bkz. Şara Sayın, *Alman Yazımında Romantik Dönem*, Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi, VII (1990), s. [99]-112

10. "Alman idealizmi"nden kaynaklanan "Alman tarihselciliği" (Historisizm) XIX. yüzyıl başlarında Almanya'da ortaya çıkmış ve daha sonra bütün Avrupa'ya yayılmıştır. Romantizmin, milliyetçiliğin ve muhafazakârlığın ortak paydası konumundaki Alman Tarihselciliğinin iki temel özelliği; devlete atfedilen değer ve rol, diğeri ise milletlerin orijinalliğidir. Romantik akımdan doğan Alman Tarihselciliğinin temel özelliklerinden biri de "milliyetçilik" ve "devlet" kavramına ahlaki ve mânevi bir güç katması, yani "yüceltmesi"dir. bkz. İGGER, Georg G.; *Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı* (Çev. Gül Çağalı Güven) Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 2000, S. 37-40.

11. Romantizm tarih anlayışında önemli yeri olan Alman felsefecisi Gottfried von Herder (ö. 1803) ve onu takip edenler, milliyet teorisini her halkın ortak bir "halk ruhu" (Volksgeist) kavramına dayandırmışlardır. Her millette, kendine has gelenek, davranış tarzından ve hayat şartlarından oluşan "volksgeist" (halk ruhu) ya da "nationgeist" (milli ruh) vardır. Bu kültürel bütünlük, bütün millet üyeleri arasında paylaşılan ve tarihi tecrübelerden oluşan belli bir tarih akışı içerisinde biçimlenir. bkz. Nevzat Köken, *Cumhuriyet Dönemi Tarih Anlayışları ve Tarih Eğitimi (1923-1960)* S. Demirel Üniv, Doktora Tezi, Isparta 2002, s. 35.

12. Tanzimat yıllarında Voltaire, Fenelon, Racine ve Volney gibi Fransız kaynaklarından tercüme yapıldı. Bunlar arasında Victor Duruy'un *General History of the Middle Ages* adlı eseri "*Tarih-i Mücmel-i Kurun-u Vusta*" (1871 - 1872) adıyla Ahmed Tevfik tarafından Türkçe'ye çeviren eser de vardı. Victor Duruy, Fransa'nın o zamanki Maarif Bakanı ve aynı zamanda tarihçi idi. Osmanlı Devleti'nde eğitim alanında yapılan yenilikleri kontrol amacıyla İstanbul'a gelmişti. Ahmed Cevdet Paşa, Cevdet Tarihi adlı eserinde Michelet gibi romantik - milliyetçi ve Taine gibi pozitivist - milliyetçi tarihçilerin etkisinde kalmıştı. Ahmet Cevdet Paşa, eserinin ön sözünde tarih yazıcılığında ve eğitimde siyasetin rolüne işaret etmişti. Kemal Koçak, *Osmanlıdan Cumhuriyete Tarih Anlayışına Tesir Eden Faktörler*, S. 7.

insanlığın geçmiş tecrübesi değil, ilerlemiş halkların gelişim çizgisi yâni, Avrupa'nın tecrübesi idi. Comte, teolojik ve metafizik devrelerin geride kaldığını, bu yüzden dinî ve metafizik meselelerle uğraşmanın gereksiz olduğunu iddia etmekteydi.¹³

Tarihsel olayların sıralanmasıyla geçerli maddî sonuçlara ulaşılabilceği savına dayanan bu akımın taşıdığı işlevsellik, onu cazip kılmıştı. İnsana, dışsal olaylara verdikleri önem, pozitivist tarihçilerin siyasî tarihe yoğunlaşmalarına ve düşünce tarihini göz ardı etmelerine imkan sağlayacaktı.¹⁴ Pozitivist akımı kullanışlı ve değerli kılan en önemli unsurlardan biri, yurttaşların eğitimi meselesine yoğunlaşmış olmasıydı. Pozitivizmin güçlü temsilcisi Fransız Metodik Okulunun, tarihî yurttaşlık bilgisinden ibaret gören yaklaşımı Türkiye'deki ulusal tarih yazımını önemli oranda etkilemişti.

Aynı oranda ulusların özgünlüğü fikrini içeren Alman historisizmi (tarihselcilik) siyasal geçmişten ziyade ulusların özsel kimliklerini vurgulayan bir yaklaşım ortaya atmıştı. Buradan hareketle akımın kurucusu ve en önemli temsilcisi Ranke, ulusların yanı sıra devletlerin de özgün olduğu ve ulus-devletlerin tarihinin kendi özgün kültürlerine ve geleneklerine göre oluştuğunu öne sürmüştü.¹⁵

Modern tarih biliminin ortaya çıkışında büyük katkısı olan Alman Tarih Okulu "Alman ulusunun ve devletinin birliğini" sağlama amacına yönelik kurulmuştu. Okul ulusal tarih yazıcılığının ilkelerini belirleme çalışmaları yanında ulusun medeniyet tarihi içindeki yerini belirlemeye de ağırlık vermekteydi Tarih araştırması, "bir insanı, bir ulusu, bir halkı, bir devleti, 'kendi özel oluşma tarzı', kendi özel durumu ve kendi özel belirlenimi altında ele almalıydı."¹⁶

Alman tarihselciliği, gerek ulusu ve devleti yücelten yaklaşımı gerekse bunların tarihini anlayabilmek için sunduğu yöntemlerin çeşitliliği yüzünden erken Cumhuriyet dönemi siyasetçi- tarihçi yönetici kadroları tarafından benimsendi. Bir yandan Türk tarihinin kendine özgü yanı ön plana çıkarılırken diğer yandan başta Hitit ve Sümer olmak üzere eski birçok uygarlığın esasen Türk kökenli olduğuna dair iddialar sürdürülmüş, arkeoloji ve antropoloji çalışmalarına önem verilmişti. Ayrıca Türk tarih tezine göre Türkler uygarlık tarihine önemli katkılar yapmıştı.

Cumhuriyet idaresi bir yandan Halifeliliğin kaldırılması, medresele-

Aynı oranda ulusların özgünlüğü fikrini içeren Alman historisizmi (tarihselcilik) siyasal geçmişten ziyade ulusların özsel kimliklerini vurgulayan bir yaklaşım ortaya atmıştı. Buradan hareketle akımın kurucusu ve en önemli temsilcisi Ranke, ulusların yanı sıra devletlerin de özgün olduğu ve ulus-devletlerin tarihinin kendi özgün kültürlerine ve geleneklerine göre oluştuğunu öne sürmüştü.

13. Nevzat Köken, *Cumhuriyet Dönemi Tarih Anlayışları ve Tarih Eğitimi (1923 -1960)* S. Demirel Üniv, Doktora Tezi, Isparta-2002, s. 35.

14. Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih - Türkiye'de "Resmî Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, 33-34.

15. Ersanlı, s.41-43.

16. Çağdaş Görücü, Zeki Velidi Togan: *Milliyetçilik Ve Tarih Yazımı Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enst., Y. Lisans Tezi*, Ankara 2009, s.54

Tek parti içinde etkin birer siyasetçi olan tarihçiler, tarih yazımı yanında rejimin sosyal politikalarını hazırlamakla görevli sayılmışlardı. Tarih, bir yurttaşlık bilgisi şeklinde okutulmalıydı ve tarih öğretmenleri gelecek kuşakları, geleceğin yurttaşlarını eğitime misyonunu üstlenmeliydi.

rin kapatılması, Tevhidi Tedrisat kanunu ve harf inkılâbı gibi yapısal değişiklikleri yaparken diğer yandan Türk Ocakları bünyesinde kurulan Türk Tarihi'ni Tetkik Heyeti'ne okullarda okutulacak bir tarih kitabı sipariş etmişti. Heyetin hazırladığı Türk Tarihi'nin Ana Hatları (1930) isimli kitap, Türk tarih tezinin esasların açıklamaktaydı:

“Kâinatın oluşumu, insanın yaratılışı ve insan hayatının tarihî devirlerden önceki mazisine dair İslâm'ın, Kur'an'ın öngörülerine karşı, modern pozitif bilimlerin tezlerini savunma;

Pozitivist-materyalist bilimi öne çıkarma;

Türklerin kökeni prensibi ağırlıklı olmak üzere evrim teorisini savunma;

Geleneksel bir toplum ve evren anlayışına sahip Osmanlı insanı yerine, seküler düşünen, hayata materyalist bakan insan yetiştirme.”¹⁷

Temmuz 1932 ve Eylül 1937 tarihlerinde düzenlenen Türk Tarih Kongrelerinde Türk tarih tezinin genel esasları kabul edildi. Ulusal bilinç oluşturma amacıyla yapılan tarihsel araştırmalar “milli ve ilmi bir vazife” olarak görülecekti. Tarihin ikili bir amacı olmalıydı: Osmanlı öncesi dönemlere dayanılarak güçlü bir ulusal bilinç oluşturmak ve bu bilinci “doğa yasaları” na (örneğin arkeolojiye) dayandırmak.¹⁸

Tek parti içinde etkin birer siyasetçi olan tarihçiler, tarih yazımı yanında rejimin sosyal politikalarını hazırlamakla görevli sayılmışlardı. Tarih, bir yurttaşlık bilgisi şeklinde okutulmalıydı ve tarih öğretmenleri gelecek kuşakları, geleceğin yurttaşlarını eğitime misyonunu üstlenmeliydi. Özetle: Romantizm, pozitivism ve Alman historisizmi Cumhuriyet tarih yazımının ilk on yıllarında esin kaynağını teşkil etti: Romantizm, tarihçilerin ulusal ülkülerini geliştirmeleri için bir moral güç yaratıyordu; pozitivism kısa vadeli siyasetin pragmatik ve laik hedefleri için gerekliydi ve nihayet Alman historisizmi “ideal-devlet-iktidar” özdeşliğini kafalarda yaratmak için çok uygundu.¹⁹

Buraya kadar anlatılanlar Türk tarih tezi başlığıyla ele alınsa da esasen İmam Bediüzzaman'ın savunmasını yaptığı temel İslâmî kavramların neler olacağı, başka bir söyleyişle kendine ait tarih tezinin nasıl şekilleneceği konusunda bir çerçeve sunması açısından önemlidir.

B) İmam Bediüzzaman ve Türk Tarih Tezi;

Risale-i Nur külliyyatına toplu bir nazarla bakıldığı zaman, külliyyatın genel olarak Türk tarih tezinin ileri sürdüğü temel ilkelere bir cevap

17. Ahmet Şimşek, “Türk Tarih Tezi” Üzerine Bir Değerlendirme, *Türkiye Günlüğü*, nr. 111. 2012, s. 85-10

18. Ersanlı, s. 12

19. Ersanlı, s. 23

olduğu rahatlıkla söylenebilir. Risale-i Nur'a yöneltilen rejimin temel ilkelerini sarsıyor iddiası bu açıdan önemlidir. İmam Nursî, eserlerinde genellikle eleştirdiği fikirlerden söz etmez, sadece kendi fikrini işlemeye önem verir. Ancak eserlerinin temel konularına bakıldığında aşağıdaki sınıflandırmayı yapmak mümkündür:

- a) İslâm medeniyetinin Batı medeniyetinden üstün olduğunun isbatı
- b) İnkâr-ı uluhiyet davasının reddi ve tevhidin isbatı
- c) Nübüvvet hakikatının savunulması
- d) Doğa kanunlarının Allah tarafından tabiatı idare için vazedilmiş kanunlar olduğunun isbatı
- e) İnsanın yaratılışı, Ahiret inancı, şeriat yasalarının Batı'dan alınan kanunlara üstünlüğü vb. konuları çeşitli yöntemler ve kaynaklar ile savunduğunu görmek mümkündür.

Bu temel tasniften sonra İmam Bediüzzaman'ın tarih metodu olarak isimlendirebileceğimiz ayrıntılara geçebiliriz;

1) Tarih Zamanları

Tarihi devirlere ayırmak sadece bir zamanlama problemi değil, aynı zamanda tarih tezinin dayandığı tarih felsefesini açıklaması yönüyle de önemlidir. Söz gelimi Türk Tarih Tezi evrim teorisine uygun olarak bir ilkel insan modeli geliştirmiştir.

“Türk Tarih Tezi anlatısında tarihî devirlerin iki ana döneme ayrıldığı görülür. İlk dönem “tarihten evvelki zamanlar”, ikinci dönem “tarih zamanları” olarak adlandırılmış; tarihten evvelki zamanlar da “kabataş”, “yontmataş”, “cilâlitaş” ve “maden devirleri” olarak kendi içinde farklı bir tasnife tabi tutulmuştur. Türklerin kökeni yontma taş devrinin ardından cilalı taş devrinin başlamasıyla ilişkilendirilir.²⁰

İmam Bediüzzaman tarihsel zaman konusundaki tezleri Kur'ân'ın verdiği haberlere dayanır. Kur'ân'ın bu konudaki ifadelerini açıklarken zorlanmaz. Coğrafya ve jeolojinin dünyanın ömrü konusundaki iddialarını, Kur'ân günlerinin 50.000 seneye kadar genişliği bulunduğunu ifade eden ayetlerle izah eder. Güneş sisteminin ömrü, dünyanın ömrü ve dünya üzerinde beşeriyetin ömürlerinin farklı olduğuna dikkat çeker. Buna göre jeolojinin yaptığı milyon senelik açıklamalar Kur'ân'a zıt değildir.²¹

Beşer tarihinin, muntazam surette üç bin seneye kadar gittiğini daha

İmam Bediüzzaman tarihsel zaman konusundaki tezleri Kur'ân'ın verdiği haberlere dayanır. Kur'ân'ın bu konudaki ifadelerini açıklarken zorlanmaz.

20. Şefik Taylan Akman / *Türk Tarih Tezi Bağlamında Erken Cumhuriyet Dönemi Resmî Tarih Yazımının İdeolojik ve Politik Karakteri* / Hacettepe Hukuk Fak. Derg., 1(1) 2011, 80-109

21. Bediüzzaman, *Barla Labikası*, s. 326

Türkçülüğü İslâmiyetin önüne çıkaran anlayışa, çeşitli argümanlarla itiraz eden Nursî, Türklerde milliyetçiliğin İslâmiyetle mezc olduğunu ileri sürerek karşı çıkar. Ve çok güçlü bir savunma ortaya koyar. Menfi milliyetçilik adını verdiği bu akımın Türkiye gerçeğine taban tabana zıt olduğu konusunda ısrarcıdır.

ilerisinin hurafe ve hikâyeler suretine döndüğünü ifade eden İmam Bediüzzaman, insanlığın medeniyet yürüyüşünün peygamberlerin eşliğinde devam ettiğini vurgular. Zülkarneyn'in yaptırdığı sedleri ve diğer bir kısım teknik icadları buna şahit gösterir.²²

Bundan ayrı olarak yaptığı başka orijinal bir tasnif daha vardır. Zamanı insanlığın siyasî içtimaî hayatı açısından beş devreye ayırır.²³ Birinci devri vahşet ve bedevilik, ikinci devri memlûkiyet, üçüncü devri esaret, dördüncüsü ecir devri, beşincisi mülkiyet ve serbestiyet devridir.

Vahşet devri dinlerle, hükûmetlerle tebdil edilmiş, nim-medeniyet devri açılmış. Fakat, nev-i beşerin zekileri ve kavileri, insanların bir kısmını abd ve memlûk ittihaz edip hayvan derecesine indirmişler. Kulların intibahı ile gayrete gelerek o devri esaret devrine çevirmişler. İhtilâl-i Kebîr gibi çok inkılâplarla, o devir de ecir devrine inkılâp etmiş. Yani, zenginler olan havas tabakası, avâmı ve fukarayı ücret mukabilinde hizmetkâr ittihaz etmiş. Son olarak serbestiyet ve malikiyet devri başlamıştır.²⁴

Bu tasnif orijinaldir. Ancak bu tasnifin başka bir kaynaktan alınıp alınmadığı konusunda şimdilik bir malumat bulunmamaktadır.

2) *Saf ırk ve Milliyetçilik*

Türk Tarih Tezi'nin saf bir Türk ırkı vurgusu yapmasına karşılık, İmam Bediüzzaman gerek yaratılış olarak saf ırka, gerekse ideoloji olarak dinden uzak milliyetçiliğe karşı çıkmıştır. "Merkez-i Hükûmet-i İslâmiye bu vatanda teşkil olduktan sonra, akvam-ı saireden pervane gibi çokları içine atılıp, tavattun etmişler. İşte bu halde Levh-i Mahfuz açılrsa ancak hakikî unsurlar birbirinden tefrik edilebilir"²⁵

Türkçülüğü İslâmiyetin önüne çıkaran anlayışa, çeşitli argümanlarla itiraz eden Nursî, Türklerde milliyetçiliğin İslâmiyetle mezc olduğunu ileri sürerek karşı çıkar. Ve çok güçlü bir savunma ortaya koyar. Menfi milliyetçilik adını verdiği bu akımın Türkiye gerçeklerine taban tabana zıt olduğu konusunda ısrarcıdır.

3) *Teokratik Tarih ve Cüz'î İrade Külli İrade İlişkisi*

Türk tarih tezinde pozitvizmin benimsenmesi tarihin dinî yorumlara kapatılması maksadını taşımaktaydı. Nursî, bu tezin aksine oldukça kapsayıcı ve yüksek bir nazarla hadiselerin ardında ilahî iradenin izlerini ve buna fetva verdiren insanî davranışların sorumluluklarını ortaya koymaya çalıştı.

22. Bediüzzaman, *Lemalar*, s. 109

23. Bediüzzaman, *Osmanlıca Mesnevi*, s. 464

24. Bediüzzaman, *Osmanlıca Mesnevi*, s. 465

25. Bediüzzaman, *Mektubat*, s. 327

Nursî'nin tarihî olayları ele alış onlarda aslî hikmeti arayan hakimane bir duruşun karşılığıdır. Teokratik felsefeye yöneltilen eleştiriler sırasında dile getirilen hadiseleri Allah yaptı oldu diyerek geçiştirme ve sorgulama yapmama iddiası Nursî için doğru bir tespit değildir. O yaşanan hadiselerde Allah'ın iradesini kabul etmekle birlikte, bu iradenin kulun iradesi ile ilişkili olarak tecelli ettiğini ısrarla vurgular. Bu noktada Alman idealist tarih biliminin kurucularından Ranke'nin çözümünde zorlandığı Allah'ın iradesi ile kulun iradesi arasındaki ilişkileri anlama noktasındaki görüşleri tam bir açıklığa sahiptir.

“Tanrının iradesini tarihte aramak” gerektiğini ileri süren Ranke, bir yandan tarihi yapan kuvvetlerin serbest hareketini benimserken, öte yandan da her şeye rağmen hadiselerin üstünde bir “takdiri ilâhinin varlığı” prensibini kabul etmişti. Hürriyet ve mecburiyet kavramlarının birbiriyle nasıl bağdaşabilecekleri düşüncesi, klâsik Alman edebiyatı ve felsefesini ötedenberi meşgul etmiş bir problemdi. Ranke, “hürriyet ve mecburiyetin” karşılıklı iki kuvvet halinde açık veya kapalı mücadele ettiklerini söyler ve hürriyet arzusunun daha çok amme sorumluluğunu taşımayanlarda ağır bastığını ve ferdî olduğunu ileri sürerdi.²⁶

Nursî, Kader Risalesi ismini verdiği eserinde cüz'î irade küllî irade arasında bir mücadelenin değil aksine uyumun bulunduğunu izah eder. İnsanların buldukları hal üzerine ilahî iradenin kararlar aldığını izah eder. Cihan harbindeki mağlubiyeti izah ederken:

“Hangi filinizle kadere fetva verdiniz ki şu musibetle hükmetti?” sorusunu erkan-ı İslâmiye'den dördünün ihmal edilmesi şeklinde cevaplar. Haccın hikmeti yerine getirilmemiş, zekat terk edilmiş, oruç ve namaz ihmal edilmiştir.²⁷

Nursî'ye göre insanların davranışları ile ilahî iradenin verdiği karar arasında bir uyum vardır. Vazifelerini bu denli ihmal eden bir toplumun dinamik bir enerji oluşturamayacağı açıktır.

Cüz'î iradenin küllî iradeye fetva verdirmesi örneklerinden bir diğerine Nursî'nin Meşrutiyetten Cumhuriyete giden süreci yorumladığı satırlarda görmek mümkündür. “Bu umumî harbleri yapan ecnebi gaddarların, hırs ve hased ile bizdeki Hürriyet İnkılabı'nın Kur'ân lehindeki neticelerini bozmak fikri ile tebeddül-ü saltanat ve Balkan ve İtalyan Harbleri ve Birinci Harb-i Umumi'nin patlamasıyla maddî ve manevî şerhlerin, siyasi diplomatların radyo diliyle herkesin kafalarına sihirbaz ve zehirli üfleleriyle ve mukadderat-ı beşerin düğme ve ukdelerine gizli plânlarını telkin etmeleriyle bin senelik medeniyet terakkiyatını vahşi-

Nursî'nin tarihî olayları ele alış onlarda aslî hikmeti arayan hakimane bir duruşun karşılığıdır. Teokratik felsefeye yöneltilen eleştiriler sırasında dile getirilen hadiseleri Allah yaptı oldu diyerek geçiştirme ve sorgulama yapmama iddiası Nursî için doğru bir tespit değildir.

26. Şanbey, Cemil Ziya “Leopold Von Ranke-Tarihçilere Yol Gösteren Bir Tarih. Üstadı”. A.Ü. D.T.C.F Dergisi C. XVIII. 5.1-2 Ocak-Haziran 1960,5.273-289

27. Bediüzzaman, *Tarihçe-i Hayat*, s.134

Batı medeniyeti
"kuvvete istinat
edip Hakk'ı
ihmal ettiği
için başkasına
tecavüz etmeyi
meşrulaştırmıştır.
Menfaati esas
tuttuğu için
beşer taifelerinin
boğuşmalarına
zemin
hazırlamıştır.

yane mahveden şerhlerin vücuda gelmesine" yol açtılar.²⁸

Bu ifadelere göre cihan harbini hazırlayan sebepler arasında siyasî diplomatların zararlı çalışmaları birinci derecede rol oynamıştır.

4) Medeniyet telakkisi

Nursî'nin medeniyet telakkisi şaşırtıcı biçimde orijinaldir. O önce medeniyeti iki kısma ayırır. Biri toplum hayatındaki şerhlerin, fenalıkların anası olan, insanlardaki fena hasletleri işleten, nefsin süfli zevklerine hizmet eden "sefih medeniyet" diğeri fen ve felsefe ile müsbet bilimlerle, sanata, hayatın kolaylaştırılmasına ve insanların menfaatlerine çalışan müsbet medeniyettir.

Nursî'ye göre bu ikinci medeniyet insanlığın ortak malıdır. Hangi devirde olursa olsun, fen ve teknolojinin yüksek ürünleri, Allah'ın insanlara bir ihsanıdır. Onu oluşturan akıldan, tabiata depo edilen madenlere kadar her şey O'nun ikramıdır. Medeniyetin bu kısmına itiraz etmediğini eserlerinde sık sık vurgular.

Ancak bu gün dünyaya hükmeden Batı medeniyeti menfi esaslar üzerine kurulmuştur. Nursî, bu medeniyeti tenkid ederken esasında ortaya bir tarih perspektifi de kor. Tarih bu esaslar çerçevesinde baştan başa yorumlanabilir.

Batı medeniyeti "kuvvete istinat edip Hakkı ihmal ettiği için başkasına tecavüz etmeyi meşrulaştırmıştır. Menfaati esas tuttuğu için beşer taifelerinin boğuşmalarına zemin hazırlamıştır. Hayatın esasını cidal-kavga olarak gördüğü için yardımlaşma düsturlarını ihmal etmiştir. Toplumların teşekkülü için ırkı esas almış, dini bağları zayıflatmıştır. Nihayet nefsin arzularını kamçılama ve ruhi tekamülün ihmali neticesinde büyük kileleri mahveden alışkanlıkların kapısını açmıştır.

Bu menfi esasları yüzünden İslâm toplumları Batı medeniyetini kabul etmemişlerdir. Bu noktada Cihan harbinin mağlubiyetle neticelenmesi "ilahî iradenin bir yansımasıdır" çünkü galip gelinmesi durumunda Osmanlı Batı medeniyetine tamamen teslim olacak ve İslâm aleminde bu medeniyetin değerlerini himaye etmeye çalışacaktır.²⁹

Nursî medeniyet anlayışında evrensel ilkelere ulaşmış görünmektedir. Bir cihette insanlığı ortak bir aile olarak görmesi, teşbih ve temsillerinde, varlık algısında bütün cihanı bazen bir ağaç, bazen bir şehir suretinde tasvir etmesi onun bu yönünü keşfetmemiz için önemlidir. Son tahlilde Batı medeniyetini bütünüyle reddetmemiş, İslâmiyetin onun yanlış düsturlarını ıslah ederek emaneti teslim alacağını ileri sürmüştür.

28. Bediüzzaman, *Şualar*, s. 268

29. Bediüzzaman, *Tarihçe-i Hayat*, s. 132

Yani Batı medeniyeti müzahrefatını atacak, İslâmî esaslarla temizlenecek ve insanlık tek bir ümmet olarak yoluna devam edecektir.³⁰

Bu şekliyle Nursî'nin medeniyet anlayışı Türk tarih tezinde hedef gösterilen medeniyetten bütünüyle ayırır.

5) Avrupa insanı ile Müslüman insan arasındaki farklar

Türk tarih tezinin modern insan inşa etme çalışmalarına karşı İmam Nursî uygun bir red dili geliştirmiştir. Muvazaaya kaçmadan yeri geldikçe bu girişimin Müslüman ruhunu rencide edeceği ve fıtrata (sosyoloji, psikoloji, tarihî benlik vs.) disiplinlere aykırı olacağı tezini işlemiştir.

Tarihin insan şuurunu oluşturmadaki etkisinin farkında olan Nursî, sık sık Türk insanın tarihî geçmişine seslenmiştir. “Ey Türk kardeş! Bilhassa sen dikkat et! Senin milliyetin İslâmiyet’le imtizaç etmiş. Ondan kabil-i tefrik değil. Tefrik etsen, mahvınsın! Bütün senin mazideki mefahirin, İslâmiyet defterine geçmiş. Bu mefahir, zemin yüzünde hiçbir kuvvetle silinmediği halde, sen şeytanların vesveseleriyle, desiseleriyle o mefahiri kalbinden silme!”³¹

Millet kavramı üzerinde dikkatle duran Nursî, Türk insanının bin küsur yıllık İslâmî geçmişi içerisinde kazandığı şahsiyeti değiştirmenin mümkün olmadığını çeşitli yollarla ileri sürer: Avrupa bir kışla ise Asya bir camidir. Bir kadına, bir jandarma elbisesi giydirilmez. Bir ihtiyar hocaya, tango bir kadın libası giydirilmediği gibi... “Körü körüne taklid dahi, çok defa maskaralık olur.”

Nursî tarih üzerinden yaptığı karşılaştırmalar ile Türk insanını Avrupa insanı yapmanın imkansızlığını göstermeye çalışır. “Felsefeciler Avrupa’da peygamberler Asya’da gelmiştir. Demek Asya’yı uyandıracak dindir. Avrupa’da din uzun bir süre havassın elinde baskı aracı olarak kullanılmış, din uzun mezhep savaşlarına yol açmış fakir halk tabakaları dine küstürülmüştür. Oysa Asya’da İslâm faizi yasaklayıp zekatı emretmekle fakirleri zalim idarecilere karşı korumuştur. Avrupa dini terk ettiği zaman terakki etmiş – çünkü mensuh bir dindir- Asya dinin emirlerine sarıldığı zaman terakki etmiştir.”³²

İslâm dini ile Hristiyanlığı birbirine kıyas etmenin önemli bir çelişki olduğunu ileri süren Nursî, Hristiyanlık içinde felsefi hikmetin bir kısım ahlâkî esasları muhafaza edeceğini, ama Asya’da İslâmiyetin yerine hiçbir şey konulamayacağı için ferdi hayatın ve toplum hayatının felce uğrayacağını ileri sürer.

İslâm dini ile Hristiyanlığı birbirine kıyas etmenin önemli bir çelişki olduğunu ileri süren Nursî, Hristiyanlık içinde felsefi hikmetin bir kısım ahlâkî esasları muhafaza edeceğini, ama Asya’da İslâmiyetin yerine hiçbir şey konulamayacağı için ferdi hayatın ve toplum hayatının felce uğrayacağını ileri sürer.

30. *Tarihçe-i Hayat*, s. 134

31. *Mektubat*, s. 325

32. *Mektubat*, s. 326

Hem ekseriyetle
zindanlara ve
musibetlere düşen
âmi Hristiyanlar,
dinden meded
beklemiyorlar.
İslâmiyette ise,
ekseriyet-i mut-
laka ile hapse ve
musibete düşenler,
dinden meded
beklerler ve dindâr
oluyorlar.

Hristiyanların dinden çıkardığı hususların dinin aslına ait olmayan, havari ve sair dini reisler tarafından zaman içinde vaz edilmiş hususlar olduğunu, bunun dinin aslına zarar vermeyeceğini ileri süren Nursî benzeri bir hareketin İslâmiyet'te mümkün olmadığı tezini ileri sürer. Zira İslâmî esaslar bizzat Peygamber (as) tarafından uygulamaya geçirilmiştir.

Hristiyanlıkta velediyet akidesinin olması, reislere bir nevi kudsiyet vermesi büyük makamlardaki Avrupalı reislerin gurur ve enanietlerini okşamasına fırsat veriyor ve hoş gösteriyor.

Oysa hakiki tevhit dini olan İslâmiyet tam tevazu ve teslimiyet istiyor. Gurur ve kibiri terk ettiriyor. Bu mühim fark İslâm dünyasında Firavunlar benzeri heykellerin kurulmasına ya da reislerin putlaştırılmasına izin vermiyor.

Hem ekseriyetle zindanlara ve musibetlere düşen âmi Hristiyanlar, dinden meded beklemiyorlar. İslâmiyette ise, ekseriyet-i mutlaka ile hapse ve musibete düşenler, dinden meded beklerler ve dindâr oluyorlar.

Bütün bu karşılaştırmalar erken Cumhuriyet devrinde yetişmesi arzu edilen insan tipinin Müslüman coğrafyada yetişmesinin mümkün olmadığını göstermeye yönelikti. Bu gün her iki tarafın ne derecede başarılı olduğu araştırmaya değer bir konudur.

6) Savaşların diktatörleri doğurması

“Bir zaferin bütün şerefi komutana verilmez.”

Türk tarih tezinin bir amacı da özellikle M. Kemal'in şahsında efsanevî bir kahraman inşa etmektir. Bir ölçüde “tek adam” ve “millî şef” modeli “Cumhuriyetle birlikte ulus-devlet kurucuları olarak görülen tarihçiler” eliyle inşa edildi. Oysa bu kanun hakimiyeti ve modern demokratik araçları kullanma önündeki en önemli engeldi. İmam Nursî'ye göre, harpler sırasında karizmalarını artıran askerî liderler sulhtan sonra ekseriyetle ülkelerinde istibdat rejimleri kurmaktaydılar. Bu tarihsel çıkmazın farkında olan İmam Nursî, eserlerinde şahsın değil kanunun güçlü olması gerektiğine dair sık sık vurgu yapacaktı.

Braudel'in “çok gürlü yapan aktörlerin her zaman en gerçek aktörler olmadığı” ifadesini daha veciz bir şekilde ifade etmekteydi.³³ “Kahraman ordunun zaferi ve şerefi ona (Komutana) verilmez, yalnız onun bir hissesi olabilir. Nasıl ki ordunun ganîmeti, malları, erzakları bir kumandanaya verilse zulümdür, dehşetli bir haksızlıktır.” Belki yalnız hatalar ve kusurlar komutana verilir.³⁴

İmam Nursî'nin bu izahı tarihin unutulmuş kahramanları için bir ha-

tırlanma vesilesi olduğu kesindir. Ayrıca Türk tarih tezinin üzerine bir gölge düşürmüştür.

7) İslâm Tarihinin Ukdeleri

Nursî'nin tarihe bakışında kendine özel diyebileceğimiz bir kısım düsturları vardır. Bu esaslar hukuki kavramlar olmakla birlikte Nursî'nin terminolojisinde tarihe yaklaşım esasları olarak ön plana çıkarlar.

Nursî'nin tarihî değerlendirmelerinde anahtar kavramlar “adalet-i hakikiye ve adalet-i izafiye” kavramlarıdır.

Nursî'ye göre raşit halifelerden ilk üçünün döneminde “Bir masumun hakkı, bütün halk için dahi ibtal edilmez. Bir ferd dahi, umumun selâmeti için feda edilmez”, “hak haktır, küçüğüne büyüğüne bakılmaz” düsturları uygulanmış, devlete karşı ferdin hakları güvence altına alınmıştır.

Ne varki bu dönem uzun sürmemiş, cemaatin selameti için ferdin hakkını nazara almayan Ehvenüşşer düsturu “Küllün selâmeti için, cüz' feda edilir” şeklinde kabul görmüştür.³⁵

Nursî sahabeler döneminde yaşanan iç savaşları bu iki düstur çerçevesinde izah etmiş bu iki anlayışın yanlış içtihat neticesinde savaşa yol açtığını belirtmiştir. Sonraki asırlarda bu kanuna “ibret-i müessire” kavramını ekleyen saltanat çevreleri topluma caydırıcı cezalar vermek için çok zulümler işlemişlerdir.

Nursî'ye göre İslâm tarihinde yaşanan dahili hadiselerin tamamı bu düsturlar çerçevesinde izah edilebilir. Aynı şekilde iki cihan harbi de bu düsturların suiistimal edilmesi neticesi olarak çıkmıştır: Beşerin vahşet ve bedevilik zamanlarından kalmış olan “Cemaatin selâmeti için ferd feda edilir. Vatanın selâmeti için eşhasın hukuku nazara alınmaz. Devletin siyasetinin selâmeti için cüz'î zulümler nazara alınmaz” anlayışı – düsturu- devleti yücelten pozitivist ve ırkçı tarih felsefeleri ile Avrupa'da daha zalim bir anlayış doğurmuş Birinci Harb-i Umumîde üç bin adamın caniyane siyaset hataları yüzünden otuz milyon biçare nev'-i beşer mahvedilmiştir.

İmam Nursî, erken cumhuriyet döneminde muhalif hareketleri bastırmak için bu düsturu kullanan idarecileri uyarmış ve “Kur'ân'ın kanun-ı esasisi” adını verdiği diğer bir düstura dikkat çekmiştir.

Bu düstur Nursî'nin tarih tezine bir esas teşkil edecektir. “Birinin hatası ile başkası mesul olmaz. On masum ile bir canı bir gemide veya evde beraber bulunsa o gemi ve o ev hiçbir kanun-ı adaletle batırılmaz”³⁶

Nursî sahabeler döneminde yaşanan iç savaşları bu iki düstur çerçevesinde izah etmiş bu iki anlayışın yanlış içtihat neticesinde savaşa yol açtığını belirtmiştir. Sonraki asırlarda bu kanuna “ibret-i müessire” kavramını ekleyen saltanat çevreleri topluma caydırıcı cezalar vermek için çok zulümler işlemişlerdir.

34. Şualar, s. 361
35. Mektubat, s. 54

İmam Nursî,
hakikate saygı
duyma ve yalana
tenezzül etmeme
konusunda çok
özel bir seçkinliğe
sahiptir. "Bir
hayat için
yalana tenezzül
etmeyiz!" özdeyişi
meşhurdur.

C) Belge tenkidi

Bir tarih tezinin en önemli yanı hiç kuşkusuz belge tenkidine verdiği önemdir. Bilimin bütün dalları gerçek olanın peşindedir. "neyse o" olay ve olguyu olduğu gibi ortaya koyma tarih felsefesine konu olan bütün akımların ortak iddiasıdır. Ne var ki olay net bir şekilde tespit edilse bile yorumlama aşamasında objektivite bazen bütünüyle kaybedilebilir.

İmam Nursî, hakikate saygı duyma ve yalana tenezzül etmeme konusunda çok özel bir seçkinliğe sahiptir. "Bir hayat için yalana tenezzül etmeyiz!" özdeyişi meşhurdur.³⁷

"İslâmiyetin esası, sıdktır. İmanın hassası, sıdktır. Bütün kemalâta îsal edici, sıdktır. Ahlâk-ı âliyenin hayatı, sıdktır. Terakkiyatın mihveri sıdktır. Âlem-i İslâm'ın nizamı, sıdktır. Nev'-i beşeri kâ'be-i kemalâta îsal eden, sıdktır. Ashab-ı Kiram'ı bütün insanlara tefevvuk ettiren sıdktır. Muhammed-i Hâşimî Aleyhissalâtu Vesselâm'ı meratib-i beşeriye-nin en yükseğine çıkararak, sıdktır."

Bununla birlikte asıl önemli olan haberin tahlil ve tenkididir. Benim bu yazıda işaret etmek istediğim bir çok düstur, Nursî'nin eserlerinde uygulamalı olarak yer alır.

Nursî, İslâm bilim tarihî içerisinde hadis tenkidi usulü, -Kütüb-i sitte imamlarınca uygulanan "sahih haber" kriterleri- ile gelen bilgileri sahih kabul etmektedir. Aşağıdaki düsturlar onun haber tenkidi için önerdiği düsturlardır.

Vukuat-ı zamanienin herbirinde bir iz'an-ı yakîn ile bir bürhan-ı kat'î istenilmez.

Benî İsrail ve Nasara alimlerinden çoğu İslâmiyete girdiler. Eski malûmatları dahi onlarla beraber Müslüman oldu.

Haber ile haberi nakledenin yorumu çoğu zaman birbiri ile karışır.

İlham-ı evliya ve hikmet-i hükema dinin -emirleri- haberleri arasına girmiş olabilir.

Beyne'n nas iştihar bulmuş bazı hikâyeler durub-ı emsal hükmüne geçer. Hakikî manasına değil ne maksad için sevk edildiğine bakılır.

Teşbih ve temsiller mürur-ı zamanla veya ilmin elinden cehlin eline geçmesiyle hakikat-ı maddiye telakki edilir.

İstikbale dair verilen haberleri kendi asrı içinde aramak yanıltıcı olabilir. Zira istikbal uzun bir dönemin adıdır.

Haber ile yorum arasındaki farka dikkat etmek gerekir. Haberin hu-

36. Bediüzzaman, *Emirdağ labikası*, s.159

37. *Tarihçe-i Hayat*, s. 73

dukları çok geniş olabilir ancak yorum ravinin ilmi ile sınırlıdır.

Ef'al ve a'mal-i beşeriyede bazı hârika ferdler bulunur.

Nevm-âlûd nazar-ı gâflet ve fikr-i felsefe, elbette hakaik-i mübûvve mihenk olamazlar.

Fennin hiçbir hakikat-ı kat'iyyesi, Kur'ân'ın hakaik-i kudsiyesine ilişemez.³⁸

Takarrur etmiş usûldendir: Akıl ve nakil taâruz ettikleri vakitte, akıl asıl itibar ve nakil tevil olunur. Fakat o akıl, akıl olsa gerektir.

Şöhret, insanın malı olmayanı da insana mal eder. Şöyle ki: Beşerin seciyelerindedir, garib veya kıymetdar bir şeyi asilzade göstermek için, o kıymetdar şeylerin cinsiyle müştehir olan zâta nisbet ve isnad etmektir.

Mübalağa ihtilâlcidir. Şöyle ki: Beşerin seciyelerindedir, telezzüz ettiği şeyde meyl-üt tezeyyüd ve vafsettiği şeyde meyl-ül mücazeffe ve hikâye ettiği şeyde meyl-ül mübalağa ile, hayali hakikata karıştırmaktır.³⁹

Haber tenkidi için konulan bu esasları Nursî, Muhakemat isimli eserinde geniş ölçüde izah etmiştir. Bu yazının sınırı ayrıntılara girmek için uygun değildir.

D) Tarih Tezini Tamamlayıcı Unsurlar

Her bilimin kendi içinde gizli açık eğitici bir tarafı vardır. Bununla birlikte sosyal bilimler bu görevi daha çok önemserler. Özellikle tarihten beklenen ya da ona yüklenen görevler hiç bir zaman azalmamıştır. Bu açıdan bakıldığında onun dikkat çektiği bazı esaslar önermek mümkündür.

a) Tarihin genel perspektifi, ittihad-ı İslâm nazara alınarak belirlenmelidir.

“Sultan Selim'e biat etmişim, onun ittihad-ı İslâm'daki fikrini kabul ettim. Bu meselede seleflerim; Şeyh Cemaleddin-i Efganı, allâmelerden Mısır Müftüsü merhum Muhammed Abduh, müfrit âlimlerden Ali Suavi, Hoca Tahsin ve İttihad-ı İslâmı hedef tutan Namık Kemal'dir.”⁴⁰

İttihad-ı İslâm'ın düşünsel alt yapısını oluşturan isimlere yaptığı bu atıf onun uhuvvet-i İslâmiye'ye verdiği önemle birlikte düşünüldüğünde daha da anlamlı hale gelmektedir. Bu maddenin detaylandırılması başka bir makalenin konusu olmalıdır.

b) Menfi milliyetçilik vb. akımların zararları gösterilmelidir.

Her bilimin kendi içinde gizli açık eğitici bir tarafı vardır. Bununla birlikte sosyal bilimler bu görevi daha çok önemserler. Özellikle tarihten beklenen ya da ona yüklenen görevler hiç bir zaman azalmamıştır.

38. Bediüzzaman, *Sözler*, s. 340-350

39. Bediüzzaman, *Muhakemat*, s. 32-34

40. *Tarihçe-i Hayat*, s. 67

İmam Nursî,
fitne ve anarşiye
yol açan her
tür türlü yoruma
karşı çıkmıştır.
“Müsbet hareket
düsturu” adıyla
bir formül
geliştirmiş,
toplumda anarşiye
yol açabilecek
gelişmeleri
önlemeye
çalışmıştır.

Nursî Türk tarih tezinin Türk ırkının yüceliğini isbat etmek için gösterdiği aynı şiddet ölçüsünde menfi milliyetin zararlarına dikkat çekmiştir. “Evet, menfi milliyetin tarihçe pek çok zararları görülmüş. Ezcümle, Emevîler, bir parça fikr-i milliyeti siyasetlerine karıştırdıkları için, hem âlem-i İslâmî küstürdüler, hem kendileri de çok felâketler çektiler.

Hem Avrupa milletleri şu asırda unsuriyet fikrini çok ileri sürdükleri için, Fransız ve Almanın çok şââmetli ebedî adâvetlerinden başka, Harb-i Umumîdeki hâdisât-ı müthişe dahi, menfi milliyetin nev-i beşere ne kadar zararlı olduğunu gösterdi.”⁴¹

c) Beşeri anarşiliğe atan ve sosyal münasebetleri bozan gelişmelere dikkat çekilmelidir.

İmam Nursî, fitne ve anarşiye yol açan her türlü yoruma karşı çıkmıştır. “Müsbet hareket düsturu” adıyla bir formül geliştirmiş, toplumda anarşiye yol açabilecek gelişmeleri önlemeye çalışmıştır. Onun tarih metodunda bu esasın önemli bir yeri olması gerekir. Kendisi zaman zaman bazı örneklerden yararlanmış, modern dünyanın büyük sorunlarından biri olan anarşinin tarihsel izahını yapmaya çalışmıştır.

“İhtilâl-i Fransavîde hürriyetperverlik tohumuyla ve aşılmasıyla sosyalistlik türedi, tevellüd etti. Ve sosyalistlik ise bir kısım mukaddesatı tahrib ettiğinden, aşıladığı fikir bilâhère bolşevikliğe inkılab etti. Ve bolşeviklik dahi çok mukaddesat-ı ahlâkiye ve kalbiye ve insaniyeyi bozdüğundan, elbette ektikleri tohumlar hiç bir kayıd ve hürmet tanımayan anarşistlik mahsulünü verecek.”⁴²

d) Kitleler ümitsizliğe sevk edilmemelidir

Ümitsizlik ve ye’si her türlü kemale engel olarak göre İmam Nursî’nin istikbale dair yorumları oldukça aydınlıktır. Yaşadığı dönem son derece çalkantılı olmasına rağmen yorumlarında her zaman aydınlık bir ufuk çizmeyi başarmıştır. “Neden dünya herkese terakki dünyası olsun da, yalnız bizim için tedenni dünyası olsun?” sözü onun hayat algısını ortaya koyan önemli bir ifadedir.

Osmanlı modernleşmesi sürecinde ilan edilen meşrutiyete taraftar olması bir ölçüde insanlığın kemale yürüyüşü ve istikbalin maziden daha güzel olacağına olan inancın tezahürüdür. Her yeni durumda esas maksadını gözden kaçırmadan söylemini yenilemeyi bilmiştir. Meşrutiyet’i, Meşrutiyet-i Meşrua şeklinde tabir etmiş, isim ne olursa olsun esasların değişmeyeceğini belirtmiştir. “Meşrutiyet ki, adalet ve meşveret ve kanda inhisar-ı kuvvetten ibarettir. On üç asır evvel şeriat-ı garra tees-

41. Mektubat s. 311

42. Şualar, s.589

süs ettiğinden, ahkâmda Avrupa'ya dilencilik etmek, din-i İslâma büyük bir cinayettir”⁴³

Eylemci bir fikir adamı olarak idrak ettiği Osmanlı'nın yıkılış sürecinde gerek fikirleri gerekse eylemleri ile İttihad-ı İslâm'ın son devletini müdafaa etmiş, alınan ağır yenilgi karşısında umudunu yitirmemiştir. Alınan neticenin İttihad-ı İslâm için yapılacak çalışmaları fevkalade tasil ettiğine dikkat çekmiştir.

Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Biz yine yazının sınırlarını zorlamamak için bu iki maddeyle yetinmek zorundayız.

e) Geleceğin tarihi

Bir medeniyet tarihçisi sadece geçmiş olaylar ya da günlük hadiseler ile takılıp kalmaz. İngiliz Felsefe tarihçisi Collingwood “Tarihçinin üstünde çalıştığı geçmiş, ölü bir geçmiş değildir, belli bir anlamda bugün hala yaşayan bir geçmiştir”⁴⁴ dese de medeniyet tarihçisi aynı zamanda geleceğin de inşasına çalışır.

İmam Nursî'nin tarih yorumları ilhamını bir ölçüde Kur'ân ve hadisten aldığı için çoğu yerde hayatın başlangıcından kıyamet saatine kadar uzanan geniş bir perspektif sunar. İnsanlığın ve hadiselerin belli bir seyirle kemale doğru yürüdüğünü kabul eder. Cihan harbinin Avrupa'da doğurduğu vahşeti, insanlığın kemale yürüyüşü ile aşacağı yorumunda bulunur. Avrupa insanında uyanmaya başlayan taharri-i hakikat meyelanı, insaf ve muhabbet-i insaniye ile insanlığın önünde yeni bir sayfa açılacaktır.

“Alem-i İslâmın tam intibahiyle ve yeni dünyanın, Hıristiyanlığın hakiki dinini düstur-u hareket ittihaz etmesiyle ve alem-i İslâm'la ittifak etmesi ve İncil, Kur'ân'a ittihad edip tabi olması, o dehşetli gelecek iki cereyana (istibdat ve anarşiye) karşı semavi bir muavenetle dayanıp inşaallah galebe eder.”

İmam Nursî savaşlara taraftar değildir. Tek bir şehir halini alan dünyada savaşa ruhsat veren şartların ortadan kalktığını düşünmektedir. Umumi harplerin neticesi dikkate alındığında yaptığı tespitler daha da önem kazanmaktadır. İkinci Cihan Harbi için yaptığı bir değerlendirme şöyledir:

“Bin masum çoluk-çocuk, ihtiyar, hasta bulunan bir yerde, bir-iki düşman askeri bulunmak bahanesiyle, bombalarla onları mahvetmek ve tabakat-ı beşer cereyanları içinde, burjuvaların en dehşetli müstebidleri

İmam Nursî'nin tarih yorumları ilhamını bir ölçüde Kur'ân ve hadisten aldığı için çoğu yerde hayatın başlangıcından kıyamet saatine kadar uzanan geniş bir perspektif sunar. İnsanlığın ve hadiselerin belli bir seyirle kemale doğru yürüdüğünü kabul eder.

43. “Meşrutiyet ki...” ifadesi, Cumhuriyet döneminde “Cumhuriyet ki...” şeklini almıştır. Devir değişebilir ama hakikat değişmez. *Hutbe-i Şamiye*, s. 89

44. Collingwood İngiliz düşünürü, Oxford felsefeci ve tarihçisi, bkz. EDWARD HALLETT CARR *Tarih Nedir (What is History?)* (çev. Misket Gizem Gürtürk) iletişim yay. s. 26

İşte böyle hiçbir kanun-u adalete ve insaniyete ve hiçbir düstur-u hakikata ve hukuka muvafik gelmeyen boğuşmalardan, elbette âlem-i İslâm ve Kur'ân teberri eder. "

ve sosyalistlerin ve bolşeviklerin en müfritleri olan anarşistlerle ittifak etmek ve binler, milyonlar masumların kanlarını heder etmek ve bütün insanlara zarar olan bu harbi idame ve sulhu reddetmek.

İşte böyle hiçbir kanun-u adalete ve insaniyete ve hiçbir düstur-u hakikata ve hukuka muvafik gelmeyen boğuşmalardan, elbette âlem-i İslâm ve Kur'ân teberri eder."⁴⁵

Savaşların insan vicdanında açtığı derin yaraları Kur'ân'dan alınan teselli ilaçları ile tedavi etmeyi düşünen ve insanlığın Kur'ân'ın yüksek düsturlarına karşı alakasız kalmayacağını ileri süren İmam Nursî, "Amma cihad-ı haricîyi şeriat-ı garranın berahin-i katiasının elmas kırılıncılarına havale edeceğiz. Zira medenilere galebe çalmak ikna iledir, söz anlamayan vahşiler gibi icbar ile değildir. Biz muhabbet fedaileriyiz, husumete vaktimiz yoktur."⁴⁶ derken yeni bir dünyanın kapılarını araldığında şüphe yoktur.

Sonuç

Erken Cumhuriyet devri Türk tarih tezinin ileri sürdüğü fikirlere karşı, İmam Bediüzzaman'ın eserlerinde işlenen fikirlerin bir kısmını görmüş olduk. Bu makalenin yazarı İmam Bediüzzaman'a ait bir tarih metodunun var olduğu düşüncesindedir. Bu yazı bu konunun tartışılması için bir öneri ya da deneme mahiyetindedir.

Abstract

It was only natural for the Turkish People to adopt the traditional Islamic history since historiography was not developed until long after they embraced Islam. In the early years of the Republic, it was considered a priority to create a national identity and in order to achieve that dissertations from German and French Historical Schools were used. Romanticism and German idealism are highly influential in these dissertations. In this article, the ideas from the works of Bediüzzaman are compared to the ideas put forth by the Turkish history thesis from the early Republic period; and based on these, it is suggested Bediüzzaman has his own History method.

Keywords: Historical method, Turkish history thesis, romanticism, German idealism, Bediüzzaman

45. Bediüzzaman, *Kastamonu Lahikası*, s. 209,

46. Bediüzzaman, *Hutbe-i Şamiye*, s. 89